

TED FELEN'S *KRUISWEG*

Bespiegelingen door
Edward Schillebeeckx OP & Bas van Iersel SMM

Kees de Lange (red.)

KEMPER CONSEIL *Publishing* 2007

INHOUDSOPGAVE

Woorden vooraf	4
I Inleiding <i>Edward Schillebeeckx</i>	6
II De eenzaamheid van de kunstenaar, van de lijdende Bas en van Jezus <i>Edward Schillebeeckx</i>	10
III Bespiegelingen bij de Nijmeegse kruisweg van Ted Felen <i>Edward Schillebeeckx & Bas van Iersel</i>	17
IV Het mysterie van de menselijke 'kruisweg' en het mysterie van 'het kwade' <i>Edward Schillebeeckx</i>	82
V Eigentijdse stemmen: de ontstaansgeschiedenis en commentaren op Felens kruisweg <i>Kees de Lange</i>	96
Woorden van dank	110

II DE EENZAAMHEID VAN DE KUNSTENAAR, VAN DE LIJDENDE BAS EN VAN JEZUS

Tekst uitgesproken bij de aanbidding van: Bas van Iersel, *Gedachten bij de kruiswegstaties van Ted Felen*. Nijmegen University Press, Nijmegen, 2000.

Op paasdag 1999, 4 april, kort voordat Bas van Iersel zou worden opgenomen in het verzorgingshuis van de zusters Dominicanessen 'Huize Rosa', met de bedoeling daar zijn laatste levensweken door te brengen - maar ja, bij Bas gold, kleinschalig, wat grootschalig van God geldt: één dag is maar een zucht of een glimlach ten overstaan van 'de Dag van God' of de eeuwigheid - je wist dus bij Bas nooit of het om een einde ging dan wel om wéér een nieuwe levensfase. Op die paasdag 1999 heeft Bas aan de glazenier en schilder Ted Felen, reeds lang een vriend van Bas, het voorstel gedaan om gezamenlijk een boek uit te geven over diens zestien kruiswegstaties uit 1963, vooral omdat de kerk waarin die staties hangen, onder dreiging van sloop staat.

Die paasdag volgde dus op het Triduum Paschale van 1-4 april 1999. Ik vermoed ten stelligste dat Bas dit laatste Triduum Paschale in stilte heeft gevierd als een soort slotretraite van zijn leven, met voor ogen als scenario voor zijn eigen meditaties de zestien kruiswegstaties van Ted Felen. Zijn voorstel aan Felen was een soort goed voornemen na een bewust beleefde retraite. Toen lag Bas nog in het ziekenhuis of wellicht was hij uren 'thuis' in zijn aanleunwoning, hier bij Sionshof. Je wist nooit waar de nochtans zieke vogel was gevlogen. Dit boek, metafoor van zijn laatste levensgang, heeft hij voor zijn vrienden, met naam en toenaam, voorzien van zijn handtekening: in mei 1999, als postuum geschenk aan al zijn 'genummerde' vrienden en vriendinnen, onder wie in het bijzonder zijn tweelingzus. Met zijn kruiswegmeditaties, geschreven tussen Pasen 4 april en Hemelvaartsdag 13 mei, op basis van zijn laatste 'Triduum Paschale-retraite', kwam Bas als het ware tot een identificeren van wat hij zelf was en waar hij stond (al ontbrak hem tevoren geenszins een uitgesproken bewustzijn van eigen personaliteit). Maar Bas was te zeer gewend geraakt aan een zich repeterende breuk, waarbij het voorvoelde, naderende einde wel voor de tiende keer werd omgezet in de verrassing van weer een nieuwe levensfase, zelfs zo dat voor hem door dit herhaalde uitstel de dood zijn betrekkelijke verrassing had verloren. Hij verwoordde dit scherp in een van zijn laatste haiku's¹:

*ook na de laatste
bocht blijft de einder dikwijls
eindeloos wijken*

Tijdens die 'retraite', zo wil ik die dagen toch noemen, wordt Bas geconfronteerd met zijn ultieme identiteit; toen wist hij: nu is het toch echt het historisch einde. Het ging om een *identificatie*, maar met wat of met wie?

In het geding zijn, voor zover ik zie, drie passieverhalen: in de eerste laag, dat van de lijdensweg van messias Jezus; in de tweede laag het passieverhaal van Ted Felens koude winter einde 1962 en begin 1963 toen hij in afgezonderde eenzaamheid en voor een armoeloon zijn kruiswegstaties schilderde; en, als derde laag, Bas' eigen passieverhaal, als lijdensverhaal van Jezus, gezien vanuit het perspectief van de kruiswegstaties van Ted Felen en daarbovenop nog eens vanuit zijn eigen levensgang.

Bas hield van detectives, al vond hij doorgaans het plot ervan onder de maat.

Bas van Iersel ontvangt een proefdruk van zijn boek tijdens zijn laatste verblijf in het CWZ.

Zélf wist hij zich, uitgesproken bewust, een uitmuntend detective, zoals vooral zijn Marcus-commentaar bewijst: zoeken jullie het zelf maar uit! 'Zeggen jullie maar, wie Ik ben!' Dat zegt alleen iemand met een sterk en vrij Ego, dat echter in ingehouden bescheidenheid zich toch gewonnen geeft aan de grote Andere: 'de Vader is groter dan Ik'. In Bas' commentaar op Felens kruiswegstaties liggen dus drie passieverhalen in elkaar geschoven, een soort palimpsest. Pijn en vernedering van drie mensen vloeien hier samen. En Bas verbergt zich zowel achter Ted Felen als achter Jezus Christus, de Lijdende en de ingetogen Verrezenen met zijn voorbijge wonden. In twee felle bewoordingen, uitgelokt door de variërende felle kleuren van Felens schilderwerk, bedenkt Bas mediterend dat onze courante uitdrukking '*vergaan van pijn*' is 'vlees geworden' bij de zogeheten tweede val van Jezus onder het kruis, en na de kruisiging ziet hij Jezus als '*een mens geworden blauwe plek*' en diens lijf als '*een bundel pijnscheuten*'.

Na het uitschrijven van dit lijdensverhaal begon pas in werkelijkheid zijn *persoonlijk* Triduum Paschale. Dit Triduum verwoordde hij in zijn zestiende meditatie, die begint als volgt: 'Ik schrijf dit op een van mijn laatste morgens terwijl de klok zes uur wijst.' Achteraf kunnen we zeggen dat pas toen zijn laatste lijdensweg begon, die feitelijk nog bijna drie maanden duurde.

Ochtenden waarin dood en leven met elkaar verstopperdje spelen, het geheim van Bas' leven sinds zijn eerste operatie een dertigtal jaren vroeger. Verrijzenis verdient weliswaar niemand, maar wie in Jezus' spoor gaat, Hem als anonieme voorbijganger helpt om zijn kruis te dragen, mag toch beweren 'er niet voor niets te zijn geweest'. Bij de zestiende statie van Felen mijmert Bas: 'Oude wonden en littekens zijn de decoraties die je oploopt van het leven, het bewijs dat je er niet voor niets geweest bent.' Dit is mijns inziens één van de sterkste uitingen waarin het dominante ego van Bas

zich heeft gemanifesteerd - zij het verzwakt en gemilderd door de herinnering aan de pijnscheuten in eigen leven. De laatste jaren van zijn leven droeg Bas die decoraties met een nauwelijks ingetoomde fierheid. Hij sprak met een zekere vrolijke uitbundigheid over zijn 'jaren overtollig leven' na zijn eerste, lang voorbijge als fataal voorspelde operatie. En toch zegt hij in een van zijn laatste haiku's:

*geen betere tekst
voor mijn laatste rustplaats dan:
leve het leven*

Ik ken niemand die de dood zo relativeerde en haast met fiere trots bagatelliseerde als Bas door het feit dat hij 'leven' zo hoog schatte, dat, bij al zijn soms consequent-kille positivisme, niet alleen 'overleven', maar leven *voorbij aan alle dood* voor hem tenslotte een soort mystieke ervaring werd.

Hij wilde daarom zijn einde tegemoet gaan 'en beauté'. In een zekere overmoed wilde hij dat zelfs uitbundig doen: met een flamboyante hoed op zijn hoofd en een rode wapperende sjaal: 'vrolijk naar de eindstreep' - zoals een fietsrenner nog vóór de eindstreep triomfantelijk zijn armen uitstrekt en zijn van pijn vertrokken gezicht explodeert in een zegekreet en tranen van vreugde. Na een tijd van die hoge euforie van Bas (mede uitgelokt door venijnige maar noodzakelijke medicamenten) heb ik hem, en enkelen met mij, heel voorzichtig gepraamd nog niet de bevrijdingssymfonie, de Zevende van Beethoven, op te zetten, maar wat te luisteren naar de ingetogen, vertederend heftige stilte van Mahlers 'Kindertotenlieder'. Enkele weken voor zijn sterven blikte hij glimlachend op die piekervaringen terug: 'Tja, wat theater had ik toen nodig om overeind te blijven!'

Bas wilde bovendien sterven in het harnas. Haast koortsachtig ging hij de laatste maanden in op allerlei verzoeken (of waren het eigen wensen?) dit of dat nog even te schrijven of af te werken, totdat hij inzag: nee, nu is het genoeg; ik stop met schrijven. Eeuwige rust vraagt ook voorbereiding van een bezige bij.

Je moet vooral tijd maken voor de komende Dag, de 'dies natalis' als overgang van een eindig-aardse toestand naar een hemelse toestand: overgang van aards schepsel naar hemels schepsel in Gods zichtbare nabijheid. 'Vita mutatur, non tollitur' zongen we vroeger in een hooggebed. Méér kunnen we daarover niet stamelen, en Bas vertelde me eens, dat hij er niet aan moest denken eeuwenlang te moeten staren op God. Ik heb hem toen geantwoord: 'Je wordt als mens niet opgeslokt door God, daar heeft mens noch God iets aan.' Toch kreeg Bas, in al zijn menselijke positiviteit (ik wou haast zeggen zijn nuchter 'positivisme' en seculariteit) de laatste maanden iets van een mysticus, een religieus bevlogen dichter, waarvan hij in een haiku getuigt:

*met diepe stilte
getuigt de hemel van je
tegen-woordigheid*

Maar verliefd werd hij op een hiermee vergelijkbare haiku, waarover hij me zei:
'Edward, vanaf dit ogenblik bid ik niets anders meer dan deze haiku.' En deze luidt:

*tegenwoordige,
overal en altijd, nooit
en nergens, en toch ...*

Hij zei me, dat dit het enige van al zijn haikugedichten was dat met een hoofdletter begint. In zijn afscheidboekje dat volgens zijn wens bij zijn uitvaart aan de aanwezigen werd uitgedeeld, staat het als laatste gedichtje van die afscheidbundel niettemin zonder hoofdletter; ten onrechte. Want Bas wilde hiermee Gods identiteit exegetisch zuiver, *à la Bas*, uitdrukken (toen hij me dit zei schitterden zijn ogen, enigszins vertederd, maar, trouw aan zijn sterk ego, niettemin in een gedimde eureka-roes, in de zin van 'dat is het!' Zijn uitdrukking 'Tegen-woordige' was voor hemzelf duidelijk een verrassing, want hij bedoelde ermee dat God weliswaar de altijd Aanwezige is, maar toch in de modus van de anti-woordige (vandaar het scheidingsstreepje tussen 'Tegen' en 'woordige'). Het ging Bas om God als Degene die op grond van eigen, ónze woorden over Hem tegenspreekt: God is de Tegen-woordige, het anti-woord, en dat is dan toch een ant-woord van God aan ons. Ik kan Bas' ervaring vergelijken met de ervaring van Mozes die God naar diens eigen Naam vroeg. Maar Mozes kreeg geen direct antwoord. Gods bijbelse reactie is: wie Ik ben, moeten jullie maar uitmaken; ik ben die er is voor jullie; je krijgt mijn gelaat, wie en hoe Ik er uitzie, niet te zien, mijn goddelijke identiteit *bén* ik alleen en *kén* ik alleen. En Mozes krijgt, in het voorbijgaand verdwijnen van God, enkel Gods rug te zien. Met andere woorden: God weigert Zijn identiteit, Zijn Naam, prijs te geven - een der mooiste verhalen uit het Eerste Testament.

Bas begreep tenslotte iets van Gods identiteit, wiens gedachten vaak haaks op onze menselijke, ook theologische overvloed aan woorden staan. Sinds hij deze haiku heeft geschreven, sprak Bas met God alleen nog als tot een *Tegenwoordige*; geen 'structuur' maar anti-structuur! De God die al onze menselijke woorden verstilt en niettemin ons naar waarheid en recht zal beoordelen als de Aanwezige, ons meer nabij dan wij onszelf nabij zijn. Bas als wetenschapper die ik na mijn komst in Nijmegen leerde kennen als de nooit-goedgelovige, geseculariseerde, kritische 'positivist', was de laatste jaren van zijn leven iemand die (zonder zijn verleden af te zweren) 'mystiek' in zijn leven toelaat - een mysticus van het soort dat zelfs in overgave zelfkritisch blijft. Dat is authentieke mystiek zichzelf verplicht, en vooral God verplicht.

Bas van Iersel

Jullie moeten maar kijken naar zijn joyeuze foto in het boek dat vandaag, 20 mei 2000, wordt aangeboden, zie de vrolijk uitgedoste Bas van Iersel die, met een hemelse lichtspot op zijn gezicht, tuurt naar Boven, en wel zo dat de ogen nog kritisch, haast achterdochtig, blijven speuren. Het 'en toch' is nog niet in volheid 'onthaald' in zijn welkomstgroet, nog niet '*als een licht dat hem aanstoot in de morgen*'. Maar iets is hij op het spoor, hij bespeurt het, en ... dat is de Rentree van Bas die als een detective ons tot op vandaag handreikingen biedt om de Tegen-woordige te ontwaren.

III BESPIEGELINGEN BIJ DE NIJMEEGSE KRUISWEG VAN TED FELEN

α Jezus biddend in de Olijventuin vlak vóór zijn arrestatie

De wuivende takken van Palmzondag zijn verlept. Klagend en onthutst ligt Jezus, 'de Mensenzoon', op de grond. Olijftakken rondom, die als dreigende schaduwen doen denken aan de komende doornenkroon. Het rijk Gods waarover Jezus met zoveel liefde in begrijpelijke beelden en verhalen kon vertellen als iets dat klein begint en uitgroeit tot een wijdvertakte boom waar het voor vogels vredig leven is, lijkt nu ver weg. En zelfs drie lievelingsleerlingen die hem nog een wijle hadden gevolgd, waren van verdriet moe in slaap gevallen tijdens Jezus' eenzame, biddende strijd. Zou hij aan zijn boodschap nu twijfelen? Hij ligt daar als een slachtoffer van 'de zonde van de wereld', van de kwade machten die geen kritiek dulden op eigen machtsmisbruik, die medemensen kleineren en onder druk zetten, soms martelen. Jezus weet dat *'God een gruwel heeft aan mensenoffers'* (Leviticus 18, 21-30 en 20, 1-5). Maar de hemel lijkt zich terug te trekken. Niet alleen de mensen, onder wie zelfs zijn vrienden, maar ook Degene die hij *Abba* noemde, wat zeggen wil: 'lieve Vader', die laat hem in de steek. Zijn God - een God van mensen - zwijgt.

α

Jezus in de hof van olijven

Edward Schillebeeckx

α De eerste nacht

De kruisweg van Ted Felen telt - anders dan gewoonlijk - zestien staties. Daarin komen drie nachten voor. Die brengen ons alle drie met Jezus buiten de stad. De eerste nacht in een tuin met de naam 'Getsemane', dat olijfpers betekent. Tot op dit moment was Jezus volgens de evangelieverhalen onverschrokken en met opgeheven hoofd zijn gewelddadige dood tegemoet getreden. Nu voelt hij zich als in een oliemolen volledig uitgeperst. Sommige jongere handschriften vermelden zelfs, dat het zweet in de vorm van bloed uit zijn hoofd op de grond drupt.

Deze eerste nacht is de meest turbulente en zwarte van alle drie. Voor Jezus zelf is het pikdonker. Er is even geen enkel uitzicht meer. Het is zo erg, dat hij zich afzondert van zijn vrienden en in die eenzaamheid ten prooi valt aan wanhoop die hem dreigt te overmeesteren.

Zo ligt hij op de grond tussen de olijftakken. Die doen even denken aan de zegswijze over de man die de tak afzaagt waarop hij gezeten is. Het triomfale van de takken waarmee Jezus onder gejuich is binnengehaald in Jeruzalem, is in zijn tegendeel verkeerd. De moed is Jezus volkomen ontzonken.

Hij smeekt en bidt om gespaard te blijven, mens geworden doodsangst.

Dat moment is in deze statie vastgelegd. Jezus' blik is verwilderd en wanhopig. De handen graaien in het niets, de voeten voelen nergens meer grond. Hij is in alle opzichten geïsoleerd en alleen, moederziel alleen. En de Vader? Die heeft bij wel aangeroepen. Maar terwijl zijn vrienden nog aanspreekbaar zijn, laat zich uit de hemel geen enkele stem horen, zoals twee keer daarvoor wel het geval was. Wranger kan nauwelijks.

1 'Toen leverde Pilatus Jezus over aan de hogepriesters om gekruisigd te worden' (Johannes 19, 15-16)

De gearresteerde Jezus staat hier rechtop tegenover de zittende Pilatus, die oordelen kan over leven en dood. Jezus' dossier ligt op de knieën van de man die als een wrede en keizervrezende, laffe tiran bekend staat: Pontius Pilatus. De kruisiging was een straf die de Romeinse bezetter alleen over rebelse slaven, anti-Romeinse verzetsstrijders en zware criminelen uitsprak.

In dit paneel zijn Jezus en Pilatus gevangen in één kooi. De olijftakken van het eerste paneel worden nu doorntakken die al doen denken aan de komende doornenkroon; de takken omspannen de twee figuren. Het is alsof het zwijgende slachtoffer, Jezus, door zijn waardige en serene gestalte de dreigende olijftakken laat terugslaan op de frivole en wrede Pilatus, die Jezus zal overleveren aan het onsmakelijke spel van halfdronken soldaten.

Ontwapenende liefde wordt bij gebruik van geweld een dolk in het eigen hart van de heersers: tirannenmacht wordt erdoor ontmaskerd. De mantel van Pilatus begint al te blozen van geweld en wellicht verdrongen schaamte om Pilatus' eigen beslissing: 'dood door kruisiging'.

1

Jezus ter dood veroordeeld